

Ключевые слова: дети-сироты, социальная адаптация, дезадаптация, поведенческие нарушения, мозговые и функциональные структурные нарушения, гормональные нарушения, электроэнцефалография.

The article presents an overview of research results of domestic and foreign authors of recent research aimed at understanding the phenomenon of orphans and related developmental disorders. The negative factors which work in the early stages of an orphan's development are the main causes of behavioral, brain and hormonal disorders.

Keywords: orphans, social adaptation, maladjustment, behavioral disorders, brain structural and functional disorders, hormonal disorders, electroencephalography.

Романенко О.В.

РОЛЬ ПОЛІПАРАДИГМАЛЬНОГО ПІДХОДУ В СИСТЕМІ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХІКИ

Стаття присвячена розкриттю ролі поліпарадигмального підходу в системі сучасної експериментальної психології. Планування досліджень з використанням цього підходу розглядається на матеріалі формування дослідницьких навичок у студентів-психологів у процесі професійного навчання. Визначаються основні труднощі методологічного характеру, з якими стикаються студенти на навчальних заняттях з експериментальної психології. Запропоновано алгоритм теоретико-емпіричного вивчення психологічних явищ з позицій поліпарадигмального підходу.

Ключові слова: поліпарадигмальний підхід; методологічний плюралізм; методологічний лібералізм; експериментальна схема.

Одним із актуальних завдань експериментальної психології є визначення шляхів застосування досягнень психологічної науки в різних сферах суспільної практики, які спираються на наукові знання, здобуті в експериментальному дослідженні психічної реальності (Д. Гудвін, В. М. Дружинін, Т. В. Корнілова, С. Д. Максименко, Е. Л. Носенко та ін.). Розвиток експериментальної психології як науки ґрунтується на переосмисленні способів постановки та вирішення питань щодо організації теоретико-емпіричних досліджень психіки з позицій різних теорій.

Однією з сучасних тенденцій розвитку експериментальної психології є ускладнення предмету досліджень та актуалізація проблеми розробки методологічних досліджень прикладного характеру. Множинність методологічних підходів у психології обумовлює відповідно різні засоби методологічного аналізу. З цього приводу Л. С. Виготський зазначав, що в жодній із наукових галузей результати конкретного дослідження не залежать

такою мірою прямо й безпосередньо від вихідних методологічних посилань та методичних засобів, як у психології.

Після довгих років панування у вітчизняній психології марксистської теорії пізнання як єдиного методологічного інструментарію, на разі в сучасній науці склалися та розвиваються такі інтегративні підходи, як методологічний лібералізм та методологічний плюралізм. Принцип розширення методологічних основ дослідження введено в психологію О. К. Тихомировим, що визначається як методологічний плюралізм та синонімічно поняттю поліпарадигмальності психології. Це система поглядів, згідно з якою, адекватність певних методологічних засобів психологічного аналізу (включно психологічні теорії на рівні конкретнадукової методології) може бути виявлена тільки в ході так званого «методологічного експерименту». Методологічний плюралізм ґрунтується на усвідомленні науковцями можливостей та обмежень різних парадигм при співвіднесенні теорії та емпіричних даних. Прихильники поліпарадигмальності психології вважають, що не можна розраховувати на створення єдиної психологічної теорії за рахунок пов'язування принципово різних предметів аналізу шляхом комплексних міжрівневих переходів, як це пропонується з позицій методологічного лібералізму. Оскільки кожна теорія визначає свій предмет та метод дослідження, побудова єдиної теорії психічного передбачала б створення універсального методу дослідження психічної реальності [4, с. 151-152].

У зв'язку з цим, важливим завданням професійної підготовки психологів є оволодіння системою методів експериментального вивчення психіки, що включає представлення проблем, які є загальними для методології організації різноманітних теоретико-емпіричних досліджень. Формування навичок проведення експериментальних досліджень, дає можливість майбутньому психологу оцінити різні методичні підходи до пізнання психічної реальності, зрозуміти логіку розроблення експериментальних моделей, що відображають встановлення причинно-наслідкового зв'язку між явищами.

Дана стаття присвячена розкриттю ролі поліпарадигмального підходу в системі експериментального дослідження психіки. Це розглядається нами як важлива складова професійної освіти психологів, що сприяє формуванню в них наукового світогляду, привчає толерантно ставитися до множинності наукових підходів у психології, дає змогу адаптувати загальнонаукові методи для більш вузької сфери знання.

Введення кредитно-модульної системи навчання передбачає надання студенту достатньої кількості часу для самоосвіти, що дає змогу обрати та дослідити ту проблему, яка його цікавить. Як засвідчує аналіз студентських наукових робіт, студенти здатні розглянути певне явище з позицій конкретно-наукового підходу, але утруднюються визначити шляхи його реалізації у власному дослідженні, внаслідок чого теоретичний та емпіричний етапи виявляються недостатньо узгодженими та взаємопов'язаними один із одним. У процесі планування та проведення таких досліджень складними завданнями виявляються також операціоналізація психологічних конструктів та побудова

інтегративної дослідницької моделі на основі поліпарадигмального підходу. З метою формування дослідницьких навичок студенту пропонується здійснити теоретичний аналіз проблеми та поставити власне емпіричне питання, дотримуючись певного алгоритму:

1) вивчення експериментальних досліджень з проблеми з позицій різних психологічних підходів;

2) визначення найбільш значущих, «вузлових» аспектів досліджень та можливостей реалізації конкретного підходу у власному експериментальному дослідженні;

3) складання експериментальної схеми дослідження із зазначенням наукового підходу, шляхів його реалізації у дослідженні, параметрів дослідження, найбільш релевантних даному підходу;

4) операціоналізація параметрів, тобто добір відповідних методів та визначення процедури дослідження.

Розглянемо основні положення вивчення природи психічних явищ з позицій різних підходів, до яких слід привернути увагу студентів на теоретичному етапі дослідження.

Психоаналітичний підхід. Представники глибинної психології вважали, що поведінка людини не повністю детермінована свідомістю, відводячи велику роль у цьому несвідомим процесам. Несвідоме є виток і регулятором поведінки людини, з нього бере початок зміст психіки, хоч і не всі складові цього змісту присутні в суб'єктивній реальності. На відміну від несвідомого, зміст підсвідомого виявляється в поведінці, що дозволяє досліднику будувати смислові моделі підсвідомості іншої людини, таким чином інтерпретуючи та прогножуючи її мотиви та вчинки.

Одна з найбільш цікавих спроб пояснити природу психіки представлена в працях засновника аналітичної психології Карла Густава Юнга. Структура психічного буття людини, за Юнгом, включає дві фундаментальні сфери: свідомість і психічне несвідоме. Свідомість є переважно продуктом сприймання й орієнтації людини в навколишньому світі, однак, на думку Юнга, вона не складається цілком з чуттєвих складових, як затверджували психологи минулих століть. Юнг не погоджувався також із позицією Фрейда, який виводив несвідоме зі свідомості. Він розглядав цю проблему протилежним чином: усе, що виникає у свідомості, спочатку з очевидністю не усвідомлюється, тобто усвідомлення впливає з неусвідомленого стану.

Здобутки глибинної психології мають орієнтувати дослідника на врахування кількох модусів психічного у процесі експериментального дослідження психіки: по-перше, свідомості, як регулятора поведінки; по-друге, внутрішнього, суб'єктивного світу іншої людини, в який неможливо проникнути до кінця, але можна прийняти на віру її самозвіт; по-третє, змісту підсвідомого, що є найбільш інформативним щодо виявлення смислових установок досліджуваного, які завжди впливають на його поведінку, але не завжди усвідомлюються ним самим; по-четверте, несвідомого, місця зародження та

кінця багатьох психічних утворень, визнання ірраціонального в природі людини, недоступного для моделювання та аналізу.

Діяльнісний підхід. Дослідження різних аспектів активності людини в руслі теорії діяльності представлено у працях К. О. Абульханової-Славської, Б. Г. Ананьєва, О. В. Запорожця, О. М. Леонтьєва, Б. Ф. Ломова, О. Р. Лурії, Д. А. Ошаніна, С. Л. Рубінштейна, Г. В. Суходольського, Є. Б. Старовойтенко, Б. М. Теплова та ін. Аналізуючи проблему співвідношення діяльності та психіки, Б. Ф. Ломов відмічав, що будь-яка діяльність має зовнішній і внутрішній боки, що нерозривно пов'язані один із одним [6]. Будь-яка зовнішня дія опосередковується процесами, що протікають у середині суб'єкта, а внутрішній процес так чи інакше проявляється ззовні.

При виділенні в якості предмету різних видів діяльності та різноманітності методичних засобів дослідження школою О. М. Леонтьєва було вироблено єдине розуміння діяльності як категорії, загальнопсихологічне розуміння одиниць та рівнів її аналізу [5]. У подальших прикладних експериментах визначилися основні підходи до аналізу діяльності. Перший підхід передбачає виділення в потоці діяльності дій та операцій, з'ясування взаємозв'язків між ними. Цей підхід дозволяє визначати завдання діяльності, пов'язані з її цілями, та контролювати відповідні умови, що створює підґрунтя для управління діяльністю. В цих дослідженнях використовуються методи структурного аналізу та алгоритмічні методи.

З позицій другого підходу, діяльність описується з точки зору тих потреб, які пред'являються до психічних процесів суб'єкта діяльності – сприйняття, пам'яті, мислення. Цей підхід передбачає більш повне розкриття змісту діяльності в порівнянні з першим, але не передбачає опису цілісної картини та механізмів психічної регуляції.

Використання цих двох підходів у єдності, при опорі на виявлені закономірності, створює підґрунтя для системного підходу, що дає можливість прогнозувати співвідношення та взаємозв'язки різних рівнів психічного відображення в процесі діяльності. Саме з позицій системного підходу можливим є проектування діяльності, що ґрунтується на поєднанні двох ліній: 1) урахуванні при розробці способу діяльності системи механізмів її психічної регуляції; 2) розробки методів підготовки суб'єкта до певного виду діяльності, особлива увага при цьому приділяється творчому потенціалу.

Рівневий аналіз діяльнісних структур є зручною моделлю для багатьох експериментальних досліджень, з використанням описових засобів категоріального апарату та пояснювальних схем теорії діяльності. Завданням цих досліджень є розкриття реальної ролі психічного в діяльності, насамперед, механізмів її регуляції, визначення того, як у процесі цілеспрямованої активності особистості відбувається практичне перетворення об'єктивного світу та як внаслідок цього змінюється сама людина, як діяльність впливає на розвиток здібностей та набуває індивідуального характеру.

Особистісний підхід. Розвиток різних видів діяльності завжди відбувається в тісній єдності з формуванням особистості, що відображено в

класичній праці О. М. Леонтьєва «Діяльність. Свідомість. Особистість» [5]. Останнім часом у сучасній науці виокремилися такі напрямки, як психологія життєтворчості та життєвого шляху особистості (І. Г. Батраченко, Є. І. Головаха, О. О. Кронік, І. О. Мартинюк, В. Г. Панок, Л. О. Подкоритова, О. Г. Рихальська, Л. В. Сохань, Т. М. Титаренко та ін.). Розвитку цих напрямів сприяло нагромадження великої кількості праць, в яких визначається роль та місце усвідомлення особистістю власного життєвого шляху та передбачення його певних подій. Особистісний підхід дозволяє вивчати процеси, які пов'язані з системою відношень особистості, її розвитком, самовизначенням та життєвим плануванням.

Аналізуючи становлення поведінкової активності особистості в структурно-функціональному аспекті, І. Д. Бех описує структурний напрямок розвитку поведінки, що визначається рухом від недиференційованості, злитності поведінкових актів до структурно організованих дій, у яких обирається психологічно більш важке рішення, а сама дія стає підвладною людині. В основі такого вибору лежить випереджальне відображення усіх можливих варіантів поведінки та зіставлення їх, а способи поведінки окремої особистості, як зазначає вчений, є системою, що обумовлені структурою образу «Я» на відміну від нижчих, стимул-реактивних форм поведінки особистості [2].

Таким чином, особистісний підхід дозволяє дослідити суб'єктну регуляцію як провідний рівень активності людини. Цей рівень саморегуляції визначає специфіку передбачень суб'єкта, які мають відношення не лише до мислительних дій, а й до цілісного «Я», що обумовлює важливість вивчення ролі особистісної самосвідомості у процесі експериментальних досліджень.

Психофізіологічний підхід. Розкриття психофізіологічної природи психічного представлено у класичних працях П. К. Анохіна, М. О. Бернштейна, І. М. Сеченова, Н. П. Бехтеревої, а також у сучасних дослідженнях О. М. Кокуна, О. Р. Малхазова, В. М. Русалова, Є. М. Соколова, Д. А. Ширяєва, В. Б. Штиркова та ін. Психофізіологічні дослідження ґрунтуються на концептуальних положеннях нейронауки та являють собою варіанти методології системного підходу. При різних тлумаченнях системності психофізіологами загальним тут є розуміння того, що психічні функції реалізуються не за допомогою окремих клітин або структур мозку, а їх систем.

Однією з найбільш ґрунтовних теорій системогенезу в рамках психофізіологічного підходу стала теорія функціональних систем П. К. Анохіна, в якій відображено якісну своєрідність механізмів цілісної поведінки людини, що визначає її активність. Існування специфічних системних процесів організації, якісно відмінних від елементарних, обумовлює те, що предметна діяльність людини пов'язана саме з системними процесами організації окремих процесів у єдине ціле – функціональними системами, що моделюють відображувальну дійсність [1].

Теорія системогенезу П. К. Анохіна розглядається вченими як психофізіологічна основа детерміністського розуміння цільової регуляції поведінки. Методологічне значення системогенезу полягає в тому, що він може

служити найбільш демонстративним прикладом конструктивної продуктивності теорії функціональної системи як інструмента, який допомагає поставити нові питання дослідження. До таких питань, зокрема, належить уявлення про компенсацію ушкоджених функцій як циклічний центрально-периферійний процес.

Разом із тим, згідно з більш пізніми експериментами А.В. Брушлинського, теорію функціональних систем не можна розглядати як універсальну дослідницьку модель. Вченим було доведено, що модель регуляції архітекτονіки регуляції, яка описує поведінковий акт, не може безпосередньо переноситися на інтелектуальний акт, оскільки розгляд цього феномену в методологічному аспекті не зводиться лише до пристосувального ефекту [3]. Зіставлення експериментальних досліджень у різних галузях переконує в тому, що не може існувати єдина теорія навіть самого високого рівня, яка б апіорі була прийнятна для подолання нових пізнавальних труднощів. Таким чином, завдяки психофізіологічному підходу у психологію впроваджено природничо-наукову парадигму вивчення психіки, що ґрунтується на чітких експериментальних схемах.

Когнітивний підхід. Багато ґрунтовних досліджень психічної діяльності людини виконано в рамках когнітивного підходу (Дж. Брунер, У. Найсер, Дж. Міллер, Ю. Галантер, К. Прибрам та ін.). Підґрунтя для розвитку цього підходу було закладено психологами Вюрцбурзької школи, які при дослідженні мислення звернули увагу на те, що після появи певної цілі неспрямований потік асоціацій жорстко підкорюється логіці руху до неї. Це стало основою для розвитку поглядів на сутність мислення та дозволило визначити його як самостійний предмет вивчення. Пізніше когнітивний підхід був успішно реалізований не лише у психології мислення, але й в суміжних галузях знань: психофізіології когнітивних процесів, розробці моделі штучного інтелекту, психології прийняття рішень.

У вітчизняній науці він був застосований у дослідженнях мислення С. Л. Рубінштейном та представниками його школи на прикладі вивчення психологічного механізму мислення, що отримав назву «аналіз через синтез». Його сутність полягає в тому, що, спочатку, за допомогою аналізу визначаються явища, які складають задачу, потім за допомогою синтезу вони переносяться в нові системи відношень, що призводить до відкриття їх нових якостей. В задачі виділяють дане та шукане, що пов'язані один з одним певним чином та складають основне відношення задачі. На основі цього, в процесі діяльності суб'єкт поступово знаходить нові якості, що складають шукане задачі. Результати експериментів у галузі психології наочності демонструють розбіжність результатів залежно від установки досліджуваних (в американській психології цією проблемою займалися Дж. Брунер, Ж. Гуднау, Д. Остін, у вітчизняній – Л. С. Виготський, Л. С. Сахаров): пошук узагальненої закономірності, завдяки якій клас об'єктів може бути представлений як еквівалентний, обумовлює певні стратегії поведінки чи певні установки при навчанні.

Концепції когнітивного підходу дозволяють розглядати когнітивні або інформаційні процеси у термінах ймовірного очікування, гіпотези, передбачуваних схем, ментальної репрезентації тощо та включати відповідні схеми в структуру експериментального дослідження психіки.

Отже, опрацювання проблеми дослідження з позицій поліпарадигмального підходу, дозволяє визначити основні положення системного опису досліджуваного явища, окреслити шляхи його реалізації в авторському дослідженні на основі створення експериментальної схеми, приклад якої представлено в табл. 1.

Таблиця 1

**Схема експериментального дослідження психіки з позицій
поліпарадигмального підходу**

Напрями конкретно-наукової методології	Шляхи реалізації в експериментальному дослідженні
Психоаналітичний підхід	Врахування різних модусів психічного: свідомості; суб'єктивного світу іншої людини; підсвідомого; несвідомого;
Діяльнісний підхід	- встановлення співвідношення та взаємозв'язків різних рівнів психічного відображення в процесі діяльності; - застосування рівневого аналізу діяльнісних структур як моделі експериментального дослідження;
Особистісний підхід	- встановлення можливості дослідження цілісності особистості в контексті експериментального дослідження; - вивчення інтегративних процесів вищого порядку, які пов'язані з системою відношень особистості, її розвитком, самовизначенням та життєвим плануванням;
Психофізіологічний підхід	- розкриття ролі психофізіологічних механізмів, які забезпечують психічну діяльність; - операціональний розгляд регуляції поведінкового акту з позицій теорії функціональних систем;
Когнітивний підхід	- розгляд психічної діяльності як інформаційного процесу в термінах ймовірного очікування, гіпотези, передбачуваних схем, ментальної репрезентації

Таким чином, ознайомлення студентів з поліпарадигмальним підходом у процесі навчальних занять, забезпечує різноаспектне вивчення психологічних конструктів у різних видах діяльності суб'єкта. Враховуючи складність феноменології психічних явищ, поліпарадигмальність психології визначається як вихідний принцип експериментального вивчення психіки. Перспективним напрямом досліджень є визначення можливостей і обмежень різних типів експериментів, з метою зіставлення результатів, отриманих у різних галузях психологічної науки.

Література

1. Анохин П. К. Философские аспекты теории функциональной системы / П. К. Анохин. – М. : Наука, 1978. – 399 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: у двох книгах. Книга перша. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: [навч.-метод. посіб.] / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 278 с.
3. Брушлинский А. В. Мышление и прогнозирование (логико-психологический анализ) / Брушлинский А. В. – М. : Мысль, 1996. – 230 с.
4. Корнилова Т. В. Методологические основы психологии / Т. В. Корнилова, С. Д. Смирнов. – СПб. : Питер, 2008. – 320 с. : ил. – (Серия «Учебное пособие»).
5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
6. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 444 с.

Статья посвящена раскрытию роли полипарадигмального подхода в системе современной экспериментальной психологии. Планирование исследований с использованием этого подхода рассматривается на материале формирования исследовательских навыков у студентов-психологов в процессе профессионального обучения. Определяются основные трудности методологического характера, которые проявляются у студентов на учебных занятиях по экспериментальной психологии. Предложено алгоритм теоретико-эмпирического изучения психологических явлений с позиций полипарадигмального подхода.

Ключевые слова: полипарадигмальный подход; методологический плюрализм; методологический либерализм; экспериментальная схема.

Article is devoted to the role of multiparadigmatic approach in the modern experimental psychology. Planning studies using this approach is seen in the material forming research skills of psychology students in vocational training. Identifies the main methodological difficulties that occur in students in the classroom on experimental psychology. Proposed algorithm theoretical and empirical study of psychological phenomena from the standpoint of multiparadigmatic approach.

Keywords: multiparadigmatic approach, methodological pluralism, liberalism, methodological, experimental design.